

ІДЕОЛОГІЇ ОСВІТНІХ РЕФОРМ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.: КОНВЕРГЕНТНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Кінець ХХ- початок ХХІ ст. став періодом "пандемії" освітніх реформ, головною причиною якої є глобалізаційні процеси, що охопили світ. Складний та багатовимірний вплив цих процесів на освіту (вже реальний, та можливий) зумовлюється такими чинниками, як: 1) утворення глобального ринку послуг (однією з яких є освіта) та робочої сили (яка формується в закладах освіти); 2) перетворення знань на продуктивну силу та розвиток так званого "суспільства знань" (що потребує безперервної освіти); 3) якісно новий етап розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що слугують як засобом поширення двох вище названих аспектів глобалізаційних перетворень, так і самостійним їх проявом і навіть умовою активізації.

Ідеологічною основою глобалізаційних перетворень став неолібералізм. Трактований на ранніх етапах його розвитку (у 30-60-ті рр. ХХ ст.) як суто економічна ідеологія, він поступово поширився на політичну, а потім і на всі сфери соціального життя, у тому числі на освіту. З "непопулярної секти", перебування в якій, за образним висловом відомого англійського економіста С.Джордж (S.George) "соромно навіть було публічно афішувати, неолібералізм перетворився на домінуючу світову релігію зі своєю догматичною доктриною, духівництвом, законодавчими інституціями і, що мабуть є найбільш важливим, зі своїм пеклом для грішників, які осмілюються поставити під сумнів або ослуhatися його істин та настанов" [5].

Отже, глобальна експансія неолібералізму і стала головною причиною розвитку конвергентних тенденцій в освітніх реформах нашого часу. Така конвергенція має передусім не простий, безпосередній, а, за формулюванням одного з провідних англійських соціологів освіти С.Болла (S.Ball), парадигмальний характер, тобто здійснюється на рівні принципів, стратегій, операційних механізмів реформ. Наслідком таких конвергентних процесів парадигмального характеру, є, по-перше, зміни, що відбуваються з учасниками освітніх процесів, освітніми структурами, змістовими та процесуальними аспектами діяльності закладів освіти; по-друге, зміни на рівні результатів діяльності освітніх систем, передусім, в аспекті забезпечення рівності та справедливості в освіті [2: 2].

Загальними принципами неоліберальної ідеології освітніх реформ є:

- ерозія суверенітету національної держави та повноти її повноважень у сфері соціальної політики в цілому та освіти зокрема;
- поширення на освіту ринкових механізмів конкуренції;
- поширення теорій соціального вибору на сферу освіти (вибір форм освіти як один з видів вигідного обміну);
- методологічний індивідуалізм: людина як вільний, раціональний, автономний, самозацікавлений (зацікавлений у максимізації власного блага) індивід – homo economicus, який живе в умовах певної соціальної організації, створеної для охорони його природних прав та сприяння вигідному обміну з іншими індивідами;
- розвиток "нового менеджризму", тобто поширення принципів та механізмів менеджменту, характерного для сфери приватного бізнесу, на соціальну сферу, зокрема на сферу освіти. Трактування освітніх установ як квазі-автономних, самоврядних структур малого бізнесу;
- роздержавлення освітньої сфери, приватизація освітніх послуг, їх "контрактуалізація", "консьюмероцентризм";
- трансформація форм контролю: від контролю політичного, бюрократичного, до контролю ринкового, споживацького; від концентрації уваги на контролі вхідних параметрів, тобто кількості вкладених ресурсів, до відання пріоритету контролю результатів, ефективності, продуктивності "шкільного виробництва";

- "маркетизація демократії". Поняття рівність, справедливість, солідарність, що становлять основні цінності демократичного суспільства, розглядаються на економічному, а не на політичному рівні. Людина є передусім споживачем, а не громадянином;
- децентралізація, деволуція управління освітньою системою: передача владних повноважень та відповідальності з центру у регіони, з регіонів на місця. Заохочення приватного та неформального секторів до примноження "соціального капіталу";
- "культурна реконструкція", "маркетизація суспільної свідомості", формування "підприємницького суспільства", засобами чого є, зокрема, перетворення шкіл на конкуруючі між собою інституції малого бізнесу та запровадження "курукулуму конкуренції та підприємництва";
- низький рівень екологічної свідомості, виховання "зеленого консьюмеризму" віддання переваги ринковим шляхам розв'язання екологічних проблем;
- формування "глобального освітньо-політичного консенсусу", сформованого на позиціях неоліберальної ідеології;
- виникнення та розвиток постнаціональної освітньо-політичної спільноти, членами якої є чиновники міжнародних організацій, що є суб'єктами глобалізаційного впливу, політики, вищі державні службовці, політичні радники, інтелектуали та антрепренери в галузі освітньої політики;
- розвиток інституціональних механізмів неоліберальної освітньої політики в особі Світового Банку та Міжнародного валютного фонду [8].

Хоча названі вище принципи втілюються з тією чи іншою мірою глибини та активності у переважній більшості сучасних реформ, все ж слід визнати, що у "чистому" вигляді неоліберальна освітня ідеологія фактично не зустрічається. Типовою стала конвергенція різних ідеологічних систем, як то: 1) неолібералізм + консерватизм (або неоконсерватизм), що отримав назву нової правої ідеології або ліберального фундаменталізму (найбільш яскравими прикладами такого синтезу стали освітні реформи часів правління Р.Рейгана та М.Тетчер); 2) неолібералізм + соціал-демократія (або демократична ідеологія у США). Прикладом такого альянсу сил, який ще називають "третьім шляхом", (неолейборизмом, новим демократизмом, ліберальним соціалізмом, радикальним центризмом тощо), стали, зокрема, освітні реформи Б.Клінтона та Т.Блера. Як бачимо, у кожному з наведених альянсів неолібералізм являє собою обов'язкову складову. Визнаючи це, лідери і "третього шляху", і нових правих завжди підкреслюють, що неолібералізм є для них лише засобом досягнення традиційних партійних цілей та цінностей, відповідно – соціал-демократизму або консерватизму. Далі розглянемо, що ж означають такі цілі та цінності в контексті освітніх реформ.

Соціал-демократична ідеологія освітніх реформ базується на таких принципах:

- цілі освіти включають як колективні цілі та цінності розвитку суспільства (соціальна справедливість, рівність, солідарність), національної економіки (ефективність, конкурентоспроможність, повна зайнятість трудових ресурсів), так і індивідуальні цінності;
- побудова освітньої системи, що має своїм пріоритетом розвиток конкурентоспроможного, технічно ефективного, однак більш соціально справедливого капіталістичного суспільства;
- прихильність до збереження загальноосвітньої школи, яка слугує символом справедливості, рівності в освіті та відсутності соціальної селекції та сегрегації;
- демократичний контроль обов'язкової, подальшої та вищої освіти місцевою громадою через виборні органи місцевого самоврядування;
- запровадження ідеї позитивної дискримінації та перерозподілу ресурсів на користь окремих учнів та соціальних груп (представників етнічних та расових меншин, вихідців з соціально дискримінованих кіл населення, жінок), що потребують додаткової уваги для повноцінної реалізації їх освітніх потреб;
- надання учителю права автономії у вирішенні професійних питань, довіра до вчителя як до професіонала [6: 15];
- розвиток креативності та інновативності вчителя як обов'язкова умова виникнення реформаційних ініціатив "знизу". Розуміння того, що тільки взаємодоповнюваність кроків "зверху" та "знизу" є запорукою успішності освітніх реформ [3].

Принципами консервативної ідеології освітніх реформ є:

- головними освітніми цінностями є біблійні традиції, сім'я, національна культура, західна цивілізація, недоторканість приватної власності;
- збереження традиційних цінностей через запровадження жорстких механізмів контролю знань, що дає шкільництво, та його моральних норм. Шляхом такого контролю є запровадження національних освітніх стандартів (національного куракулуму та тестів);
- "повернення до базових знань", тобто вимога фундаменталізму в освіті, запровадження освітніх стандартів високого рівня;
- віра в "багатосторонність та таємницю людського існування", неприйняття "вузької єдиноподібності, егалітаризму та утилітаризму" [7: 8], що має наслідком соціальну та інтелектуальну селекцію в освіті, соціальну ієрархізацію навчальних закладів;
- елітаризм в освіті, проявом якого є, підтримка та віддання переваги приватним школам (світським і релігійним);
- відмова від мультикультурності в освіті на користь асиміляційних стратегій інтеграції в суспільство расових, національних та етнічних меншин. Ставлення до білінгвізму в освіті як до фактору, що уповільнює соціальну інтеграцію названих груп населення;
- активне релігійне виховання, вплив біблійних традицій на визначення змісту загальної освіти (наприклад, заборона викладання теорії Дарвіна на користь креаціонізму в школах США);
- здійснення освітніх реформ "зверху", їх "прескриптивний" (наказовий) стиль [1: і].

Предметом активної міжнародної дискусії є питання щодо шляхів та результатів взаємодії різних освітніх ідеологій в контексті сучасних реформ. Підкреслимо, що дослідники дуже по-різному інтерпретують характер новоутворених альянсів: як конвергенцію ідеологій, синтез з синергетичним ефектом, адаптацію традиційних ідеологій до нових умов (тобто до глобального поширення вільного ринку), механічне поєднання непоєднуваного з неефективними наслідками тощо. Безумовно, про характер новоутворень слід робити висновок у кожному конкретному випадку, який, у свою чергу, є результатом складної взаємодії таких чинників, як національні освітні традиції, попередні освітні реформи, реальний стан освітньої системи та економіки країни, актуальні політичні завдання конкретної правлячої партії і конкретного політичного лідера тощо. До того ж, слід прийняти до уваги, що характеристика принципів різних освітніх ідеологій суттєво залежить від власної ідеологічної позиції їх "інтерпретатора", тому оцінки "справа" і "зліва" суттєво відрізняються. Таке зауваження ми вважаємо корисним перед наведенням порівняльної характеристики освітніх ідеологій, зробленої англійським дослідником Д.Хіллом, який є неомарксистом (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика провідних ідеологій освітніх реформ [6: 20-21]

Критерії порівняльної характеристики	Ідеології освітніх реформ			
	Правий радикалізм (нові права)	Нео-лейборизм ("третій шлях")	соціал-демократизм	Лівий радикалізм
1. Індивідуалізм	√√	√√	X	X
2. Приватизація, приватне підприємництво як основа перебудови соціального сектору	√√	√	X	XX
3. Ринкова конкуренція та споживацький вибір в освіті	√√	√√	X	XX
4. Моніторинг та ринковий контроль освіти та інших соціальних послуг	√√	√√	?	?
5. Зниження рівня фінансування соціальних послуг	√√	√√	X	XX
6. Передача "влади" в освіті від виробника споживачу	√√	√	XX	X
7. Збереження традицій та традиційної сім'ї	√√	√	O	XX
8. Традиційність у визначенні змісту та методів навчання	√√	√√?	√	XX

9.Націоналізм у змісті освіти	√√	√√?	О	XX
10. Анти-анти-расизм	√√	√?	Х	XX
11.Авторитет, порядок та соціальний контроль	√√	√√?	О	XX
12.Елітарність (соціальна, культурна, економічна)	√√	√?	Х	XX
13.Ієрархізація і соціальна диференціація закладів освіти	√√	√?	Х	XX
14.Анти-ліберальний прогресизм	√√	√√	XX	Х
15.Анти-соціалізм (антимарксизм)	√√	√√	√	XX
16.Анти-теоретизм у педагогічній освіті	√√	О	XX	XX

Примітки: √√ - сильна підтримка, √ - підтримка, О – відсутність чіткої позиції, Х – незгода, XX – сильна незгода, ? – відсутність впевненості автора щодо певної позиції.

У якості коментаря до сформульованої у таблиці порівняльної характеристики освітніх ідеологій відмітимо, що її автор майже ототожнює сутність правого радикалізму (альянсу консервативних та нео-ліберальних сил) та неолейборизму ("третього шляху"), протиставляючи їх лівим ідеологіям, тобто соціал-демократизму та неомарксизму (лівому радикалізму). Таким чином, за оцінкою "зліва", а Д.Хілл представляє не тільки свою думку, а міжнародно визнаної групи англійських науковців під назвою "Hillcole", неолейборизм фактично зрадив соціал-демократичним цінностям, а неолібералізм відіграв у даному конкретному прояві "третього шляху" роль не засобу, а системоутворюючої основи, що й послужило підставою значного зближення (конвергенції) нових правих і неолейбористів.

Існують, як ми вже підкреслювали, і інші точки зору щодо природи аналізованих нами ідеологічних новоутворень. Наприклад, на думку англійського науковця М.Пауела (М.Powell), вони суттєво відрізняються одне від одного. В аспекті соціальної політики таку різницю можна побачити у поданій далі порівняльній таблиці.

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика соціальної політики "третього шляху" та нових правих [9 : 3].

АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	"ТРЕТІЙ ШЛЯХ"	НОВІ ПРАВИ
Загальний підхід	інвестиції	дерегуляція
Результати	соціальна інтеграція	соціальна несправедливість
Пріоритет у ставленні до громадян	права і обов'язки	обов'язки
Форма власності у соціальній сфері	державна і приватна	приватна
Характер соціальної взаємодії	кооперація та партнерство	конкуренція
Соціальні витрати	прагматичні	низькі

Очевидно, що М.Пауел не вважає позиції пропонентів "третього шляху" та нових правих не те що тотожними, а навіть близькими. Нагадаємо, що у обох дослідників мова йде не просто про позиції однієї і тієї ж партії – британських лейбористів, а й про один і той же уряд, що діяв під проводом Т.Блера.

Отже, висновок про конвергентність новоутворених політичних ідеологій є спірним, хоча наявність в них спільної нео-ліберальної складової ні у кого жодного сумніву не викликає.

Останній аспект конвергентних процесів, до якого ми звернемося в рамках даної статті, стосується стратегій освітніх реформ, розробка та реалізація яких стала результатом розглянутих вище ідеологій. Формулювання їх належить експертам інституції, що вважається незаперечним

лідером у популяризації і запровадженні ідей неолібералізму – експертам Світового банку. Отже провідними стратегіями переважної більшості освітніх реформ 90-х рр. ХХ ст. стали:

1. Децентралізація управління освітньою системою та запровадження шкільного менеджменту:
  - надання широких владних повноважень органам шкільного самоврядування (фінансового менеджменту та менеджменту персоналу, питання зміни статусу школи, визначення її спеціалізації, змісту позакласної роботи), у яких зростаючу роль покликані відіграти батьки учнів, представники місцевої громади, фінансові спонсори;
  - контроль шкільною радою бюджету навчального закладу;
  - розвиток менеджерських повноважень директора школи та зменшення обсягу його суто педагогічної діяльності;
  - "сплощення" управлінської ієрархії в освітній системі, скорочення повноважень проміжних управлінських ланок, "дистанційне" управління з центру.
2. Стандарти, процесуальний контроль та звітність:
  - встановлення національних освітніх стандартів;
  - запровадження інститутів незалежної (приватизованої) інспекції навчальних закладів (віддання переваги контролю "ззовні", здійснюваному замовниками та споживачами освіти, а не її "провайдерами");
  - розробка планів удосконалення діяльності навчальних закладів за результатами інспектування;
  - розробка деталізованих цілей навчальних досягнень для учнів певних контрольних рівнів (міжнародно визначених) з усіх предметів;
  - запровадження національного тестування з предметів, що складають "глобалізований курікулум", тобто з мовної та числової грамотності та природничих наук;
  - оплата праці вчителів та адміністрації школи відповідно до рівня досягнень.
3. Ринково-орієнтована стратегія:
  - диференціація, індивідуалізація (шляхом створення спеціалізованих та чартерних шкіл) та ієрархізація системи навчальних закладів з метою формування ринку освітніх послуг;
  - забезпечення вільного освітнього вибору в рамках державної та недержавної системи освіти через скасування "припису" учнів до навчальних округів та надання їх батькам освітніх ваучерів;
  - фінансування шкіл залежно від кількості учнів в них з метою створення умов їх конкурентної боротьби за учня, тобто за виживання;
  - фінансування як державних так і недержавних (частково або повністю) шкіл, що створює рівні умови їх конкурентної боротьби за учня;
  - інформаційне забезпечення освітнього вибору шляхом публікації у національній (регіональній) пресі порівнюваних результатів діяльності шкіл;
  - залучення приватних фірм до менеджменту шкіл та навчальних округів;
  - утворення державно-приватного партнерства у забезпеченні шкіл технічними засобами, навчальним приладдям тощо як і до будівництва та ремонту шкіл;
  - вільний вступ на ринок освітніх послуг нових закладів освіти, що отримують фінансову підтримку держави на умовах певної угоди (чартеру).
4. Професійно-орієнтовані стратегії:
  - розробка стандартів діяльності вчителів та директорів шкіл;
  - національна сертифікація вчителів;
  - реформування системи педагогічної освіти (початкової та безперервної) згідно загальної ідеології реформування освітньої системи [4].
5. Стратегії розвитку соціальної справедливості в освіті:
  - забезпечення всіх дітей відповідного віку можливістю отримати базову освіту, яка трактується як "базові компетенції, необхідні для ефективного функціонування в суспільстві";

- виключення можливості відмови у наданні освіти подальшої освіти у зв'язку з належністю студента до будь-якої з дискримінованих груп населення;
- проведення політики позитивної дискримінації в освіті [10 : 113].

Аналіз названих вище провідних стратегій сучасних освітніх реформ свідчить про їх переважну неоліберально-неоконсервативну спрямованість. І тільки остання з них – забезпечення соціальної справедливості, має безумовну соціал-демократичну спрямованість. Разом з тим відмітимо, що деякі з названих стратегій є ідеологічно нейтральними, тобто не мають як такі певної ідеологічної спрямованості (наприклад, стандарто-орієнтовані або професійно-орієнтовані стратегії), і тільки в рамках конкретних реформаційних ініціатив "зверху" набувають відповідного ідеологічного забарвлення.

На завершення відмітимо, що вибір у якості предмета дослідження сучасних ідеологій освітніх реформ зумовлений далеко не тільки суто пізнавальними інтересами. Українська освітня система теж знаходиться в процесі системного реформування (тобто знаходиться в межах тієї "пандемії", про яку йшла мова на початку статті), до того ж наша держава будує ринкову економіку. І тому існує певна вірогідність неоліберального шляху освітніх реформ. У цьому контексті вивчення досвіду інших країн, які вже йшли цим шляхом, а особливо тих, що зійшли з нього тому, що усвідомили його небезпеку як для суспільства в цілому, так і для освіти зокрема, являє значний прагматичний інтерес.

Література:

1. Apple M. Education and curricular restructuring and the neo-liberal and neo-conservative agendas. *Curriculo sem Fonteiras*. Vol 1. N 1, Jan/June 2001. P. i-xxvi.
2. Ball S. Global trends in education reform and the struggle for the soul of the teacher! Paper presented at the British Educational Research Association Annual Conference.- Brighton: University of Sussex, September 2-5 1999.- 18p.
3. Barber M. The Next stage for large scale reform in England: From good to great. Paper presented at the Technology Colleges Trust's second on-line Conference "Vision 2020 ", October-December 2002. <www.tctrust.org.uk>
4. Bruns B., Drabble M. Education reform. Global trends and lessons. World Bank, 2001. - 32p.
5. George S. A Short history of neo-liberalism: twenty years of elite economics and emerging opportunities for structural change. Conference on Economic Sovereignty in A Globalizing World. Bangkok, 24-26 March 1999. URL: <http://www.millennium-round.org/>
6. Hill D. "Education, Education, Education", or "Business, Business, Business"? The Third way ideology of new Labour's educational policy in England and Wales. Paper presented at the European Conference on Educational Research, Lahti, Finland, 22-25 September 1999.- 36p.
7. Kirk R. The Conservative Mind: From Burke to Eliot. Regnery Publishing, Inc. 7th Edition, 1995. - 535p.
8. Peters M. Neoliberalism. *Encyclopedia of philosophy of education*.- 1999. URL: <http://www.educacao.pro.br/>
9. Powell M. Third Ways in Europe: concepts, policies, causes and roots. Paper prepared at the workshop "Third Ways in Europe", European Consortium for Political Research - Joint Sessions. Grenoble, 6-11 April 2001. -17p.
10. Priorities and strategies in education: a World Bank review. World Bank, 1999.- 173+xv p.